

EKSTERNI I INTERNI ARGUMENTI KAO DOKAZI UROĐENIH IDEJA: STUDIJA DJELA DŽONA LOKA I GOTFRIDA LAJBNICA

Srećko Kovačević

Banja Luka

srecko_sct@yahoo.com

Apstrakt: U radu ćemo problem urođenih ideja analizirati kroz binarne oblike eksterno-interno. Argument je eksteran ukoliko upućuje na spoljašnje i na njemu se temelji. Sa druge strane, argument je interan ukoliko se temelji na unutrašnjoj poziciji. Analizom Oгледа o ljudskom razumu i Novih oгледа o ljudskom razumu biće predstavljeni argumenti i primjeri koje nude DžonLok i Gotfrid Lajbnić po pitanju urođenih ideja. Ovakva pozicija nudi drugačiji pogled na njihove stavove ili polazne tačke, kojima oni brane svoje filozofske postavke. Sa druge strane, rad otvara pitanje značaja nekog argumenta za određenu tvrdnju. Ukoliko je tvrdnja eksternog oblika, svaki argument koji se nudi postaje dio eksterne tvrdnje, i obrnuto, za interni oblik. Analiza pokazuje da Lokove i Lajbnićove argumente nije moguće pomiriti, upravo zbog pripadnosti jednom od datih oblika (eksternom ili internom).

Ključne reči: urođene ideje; eksterno; interno; argument; Razum.

Uvod

U radu, primarno, pokazujemo osnovnu razliku između „empirističke“ i „racionalističke“ filozofije na prelazu iz 17. vijeka u 18. vijek, ali tako da ove pojmove nećemo uzimati supstancijalno. Ovu razliku ćemo utemeljiti na analizi argumenata koje daju dva filozofa, to jest, Džon Lok (John Locke) i Gotfrid Lajbnić (Gottfried von Leibniz). Djela koja ćemo analizirati su: 1. Oглед o ljudskom razumu (An Essay Concerning Human Understanding) 2. Novi oгledi o ljudskom razumu (Nouveaux essais sur l'entendement humain). Uporedbom pomenutih djela pokazaćemo suštinsku razliku u karakterizaciji urođenih (innate) ideja, ali i razlike „empirističkog“ i „racionalističkog“ argumenta. Razlika se, primarno, ne temelji na filozofskim stavovima ili polaznim tačkama, već na konkretnim argumentima koji se nude od strane datih filozofa. Konkretni argumenti pokazuju razliku po dva osnovna uslova za karakterizaciju problema. Uslovi su ili eksterni (vanjski) ili interni (unutrašnji).

Teza koju postavljamo jeste sljedeća: Lok za opravdanje svog stava¹ koristi *par excellence* eksterne argumente, a Lajbnic interne.

Moramo podrobnije objasniti šta podrazumijevamo pod argumentom, a šta pod razlikama eksterno-interno. Termin *argument* koristimo kao konkretni dokaz za potvrdu neke teze. Konkretni dokaz podrazumijeva potvrdu teze po osnovu nekog argumentativnog sadržaja, a ne logičkog izvođenja argumenta. Dakle, ne pratimo da li se dosljedno iz premisa izvode konkluzije. Argument ovdje predstavljamo i kao dokaz na osnovu nekog primjera, metafore, parabole i iskustva. Sa takvom postavkom, biće jasna razlika između pomenutih filozofa. Samostalna određenja termina eksterno-interno jesu spoljašnje-unutrašnje, i biće u tekstu korištena u skladu sa smislom i značenjem nekog iskaza ili određenja. Međutim, preciznije za ovaj rad, termin *eksterno* nam pokazuje koji konkretni argument se koristi za pobijanje urođenih ideja, dok termin *interno* pokazuje koji konkretni argument potvrđuje urođenost ideja. Takođe, biće slučaj gdje eksterni (spoljašnji) argument ide u korist internog argumenta, kao što je Lajbnicov primjer „švedskog mladića“ (vidi u tekstu: II, 3). Iz ovakve postavke se izvodi pravilo da: svaki konkretni argument po svom obliku pokazuje da li je stav ili polazna tačka eksternog ili internog oblika. Sa takvom razlikom možemo da okarakterišemo pozicije datih filozofija, ali i njihovu nemogućnost za pomirenje, sintezu ili usklađivanje, kako nam uostalom istorija filozofskih ideja i pokazuje.

Metod i pristup analizi je komparativno-fenomenološki. Nećemo pratiti istorijsku genezu problema urođenih ideja i razlika etiketiranih dualiteta empiristički-racionalistički u teoriji saznanja. Komparativno postavljamo razlike pomenutih filozofa, a fenomenološki detektujemo razlike u eksternom i internom obliku. Kako postoje razlike u prevodu djela, autor će na prikladnim mjestima koristiti reference iz originalnih djela (za Lokov *Ogled*, izdanje iz 1741. godine, a za Lajbnicove *Nove oglede*, prvo izdanje iz 1765. godine.).

I Džon Lok i eksterno

1. Razum i čulnost

Džon Lok je razmišljanja o gnoseološkim predmetima započeo iz dokonih časova (Lok, 1962: 7) poslije neuspješnih konverzacija². Početna tačka analize jeste

¹ Neki od stavova su: Nema urođenih (i praktičnih) principa, Porijeklo saznanja je iz iskustva i dr. Za Lajbnica: Principi su urođeni, Ideja Boga je urođena, Nije svako saznanje iz iskustva i dr.

² Lok je ideju za pisanje *Ogleda* dobio najvjerovatnije u zimu 1670-1671. godine (Biddle, 1976: 411). Napisano je: „da se u mojoj sobi sastalo pet ili šest prijatelja i kako su se, raspravljajući o nekom predmetu ... našli brzo na mrtvoj tački, jer su im se na sve strane isprečile teškoće“. (Lok, 1962: 8). Džejms Tajrel (James Tyrrell) kao jedan od prisutnih u toj raspravi je kasnije na marginama Lokovog *Ogleda* zapisao da je rasprava konkretno bila o „načelima morala i otkrivenoj religiji“ (Lamprecht, 1927:147). Ovo nam pokazuje da dato polje rasprave zahtjeva precizno određenje Ideja i utvrđivanje opsega, porijekla i izvjesnosti saznanja. U suprotnom, dobijamo neprecizna značenja

Razum (Understanding) kojeg Lok uzdiže kao najvrijedniju komponentu čovjekove duše, jer je ona „sposobnost koja, kad je upotrebljavamo, donosi veću i trajniju radost nego ijedna druga“ (Lok, 1962: 7). Radost je ovdje svojevrsna korist duši kao uživanje pri traganju za istinom. U samom uvodu se pokazuju osnovni i polazni stavovi koje Lok pretpostavlja za dalji tok analize, a to su nesumnjivost razuma kao sposobnosti i utilitaristička komponenta u traganju za istinom. Uzimajući u obzir eksterni pristup, na početku ogleđa se pojavljuje jedna minorna, ali za nas značajna, čulna parabola, gdje se *Razum (Understanding)* poredi sa čulom vida. Razum, sa-gledajući i „sudeći o predmetima (baš kao i oko)“³ (Lok, 1962: 7) ima utilitaristički užitak kada posmatra i istražuje određeni predmet. Istina se, naravno, pokazuje kao skrivena, svojom očiglednošću ne-otkrivena razumu, kao lovac (Lok, 1962: 8) koji se zadovoljava samim faktom traganja, čak i ako svoj plijen ne uhvati. Međutim, aleteiološko pitanje će u ovoj analizi biti izostavljeno. Dakle, polazeći od zadatka predstavljanja granica i mogućnosti razuma kao sposobnosti (*faculties*) našeg uma (*mind*), Lok će razviti svoju gnoseološku poziciju. Pored vizuelno-čulne osobine, pojavljuje se i gustativno-čulna komponenta kojom se oblikuje karakter istine. Istina je kao i hrana, nije monolitna, a što je isto „i misliti da možemo svakog počastiti istom vrstom jela“ (Lok, 1962: 11). Značajno je vizuelnu i gustativnu parabolu posmatrati u *Lokovom* empirističko-iskustveno-čulnom filozofskom obliku. Ranije pomenuta utilitarna⁴ funkcija se u *Ogledu* predstavlja kao *common sense* samog Razuma (*Understanding-a*), to jest, ona nije pisana za veoma uzak dio ljudi, već služi svakom obrazovanom i zainteresovanom čovjeku, a to pokazuje i *Lokov* jednostavan stil pisanja. Čistina stila postavlja zadatak da *Ogledu* predstavi u jasnim i čistim idejama, koje stoje nasuprot onom „neodgovornom upotrebom mračnih, afektiranih ili nerazumljivih termina“ (Lok, 1962: 12). Međutim, jasnost pojma *ideja* kod Loka postaje mutna i kompleksna, jer se obim pojma širi na mnogo konotacija sadržaja. Potrebno je reći da su *Ogledi* kako gnoseološka, tako i semiološko semantička-sintaktička-pragmatska analiza jezika. Valjana upotreba jezika i korisnost postaju vodilje *Lokovog Ogleda o ljudskom razumu*.

2. Određenje *ideje* i vizuelno

Za dalje razumijevanje, kako *Lokovog*, tako i sadržinskog karaktera pitanja o urođenim idejama/načelima, bitno je precizno odrediti termin *ideja (Ideas)*. Termin *ideja* je opširan po svojim konotacijama, ne zbog toga što je nejasno određen, već prvenstveno što je širokog opsega u obuhvatanju sadržaja iskustva. *Ideja* prvenstveno odgovara terminu *pojam*, on je to u mnogo slučajeva, ali upravo zbog toga što Lok širi polje razumijevanja termina *ideja* na opažaj, osjećaj i dr., pojam

ideja, i po Loku, pogrešne tvrdnje o urođenim idejama/principima u razumu.

³ U originalu: „like the Eye“ (Locke, 1741: The Epistle to the Reader – nema oznake strane)

⁴ Ovdje utilitarna ne znači etička, već je vezana za korisnost bavljenjem pitanjima istine, i zadovoljstva koje proizilazi iz tog akta.

postaje nejasan. Nejasnost samog termina priznaje i Lok kada mijenja termin „jasne i razgovijetne“ ideje sa „određenim“ idejama (Lok, 1962: 16) koje čitalac mora u određenom kontekstu da razumije. Za prvo karakterisanje „određene“ ideje Lok piše: „tim rečima ja označavam neki predmet koji je u duhu i koji je prema tome određen, tj. takav kakvog ga vidimo i opažamo“⁵ (Lok, 1962: 16). Ovdje se pojavljuje eksterna pozicija, koja upućuje na ono vanjsko, ono što vidimo i opažamo, ali sa razlikom da to nije sami opaženi predmet. Takođe, ovaj Lokov iskaz upućuje i na zanimljivu poziciju pod kojom on i interne sadržaje posmatra kao eksterne, samo unutrašnjeg karaktera. *Mind (um)* pomoću razuma kao da unutar sebe posmatra dato okruženje, to jest, ideje koje su mu pridošle. Ovaj fenomen ćemo obraditi kasnije na konkretnim primjerima.

Da je *ideja* usko vezana za *pojam*, pokazuje nam nastavak Lokovog iskaza, gdje piše da se ideja „objektivno u duhu i kako je tamo određena, poveže i bez izmene odredi imenom ili artikulisanim zvukom koji će biti znak tog istog predmeta u duhu“ (Lok, 1962: 16). Da je kod Loka interna sfera takođe *spoljašnja-u-sebi* pokazuje iskaz koji ideje označava kao „prostu pojavu koju duh ima pred očima odnosno opaža u sebi onda kad kažemo da je ona u njemu“ i za kompleksnu ideju „kakvu duh ima pred očima i vidi u sebi kad je ta ideja prisutna u njemu“⁶ (Lok, 1962: 16). Duh i proste i kompleksne ideje posmatra ili gleda (vizuelna komponenta) u sebi. Duh gleda u sebi, kao što čula gledaju izvan sebe, i u jednom i u drugom postoji prostorna linija tačke koja gleda i tačke koja je gledana.

Rečeno je da Lok mnogo pažnje pridaje jeziku, riječima i značenjima pa za njega „najveći deo pitanja i sporova koji zbunjuje čovečanstvo dolazi od sumnjive i neodređene upotrebe reči“ (Lok, 1962: 17). Po tom pitanju će čitava treća knjiga biti posvećena jeziku i riječima. Tako će preciznije određenje *ideja* glasiti da su one „1) neki neposredni predmet duha koji on opaža i ima pred sobom, različit od zvuka kojim ga označava; 2) da ta tako određena ideja (tj. time što je duh ima, spoznaje i sagleda u sebi) nepromenjena određuje svoje ime, to ime određuje tačno tu ideju“⁷ (Lok, 1962: 17). Jednostavan primjer za ovo je neka boja. Duh ima pred sobom opažaj zelenog, koje se razlikuje od pisanog termina i zvuka (kao i od samog zelenog-čulnog), te čije se ime tačno veže za taj pojam (zeleno nije imenovano kao termin „plavo“). Ono što je bitno za naš rad su pojmovi koji interne oblike upućuju na eksterne.

⁵ “By those Denominations, I mean some Object in the Mind, and consequently determined, i. e. such as it is there **seen and perceived to be**” (Locke, 1741: The Epistle to the Reader – nema oznake strane). Ovaj i svi budući markirani dijelovi u fusnotama su od strane autora rada.

⁶ Dio u originalu: “By determinate, when applied to a simple Idea, I mean that simple Appearance which **the Mind has in its View**, or perceives in itself, when that Idea is said to be in it : By determinate, when applied to a complex Idea, I mean such an one as consists of a determinate Number of certain simple or less complex Ideas, join'd in such a Proportion and Situation, **as the Mind has before its View, and sees in it self when that Idea is present in it**” (Locke, 1741: The Epistle to the Reader – nema oznake strane).

⁷ U originalu: 1. Some immediate Object of the Mind, **which it perceives and has before it...** 2. That this Idea, thus determined, i. e. **which the Mind has in it self, and knows, and sees there...**” (Locke, 1741: The Epistle to the Reader – nema oznake strane).

Prva knjiga⁸ *Ogleda* počinje sa pohvalom razumu koji je iznad čulnog ali u isto vrijeme ga poredi sa čulom vida, jer „razum, kao i oko, čini da vidimo i opažamo sve druge stvari“, i dodaje jednu veoma bitnu opasku na kojoj se temelji analiza u *Ogledima*, a to je da razum „sam sebe ne opaža“ (Lok, 1962: 19) tako jednostavno i lako. Biće potrebno mnogo truda da razum predstavi sliku samog sebe u gnoseološkom obliku. Osnovni zadatak *Ogleda* jeste „da istraži poreklo, izvesnost i opseg ljudskog znanja (knowledge)“, ali „i osnove i stepene verovanja, mnjenja i saglašavanja“ (Lok, 1962: 19). U određenju metoda značajna je opaska o idejama i pojmovima, kada piše da će istraživati „poreklo onih ideja, pojmova, ili kako god volite da ih nazovete...“ (Lok, 1962: 20), ovaj posljednji dio pokazuje relativnost pojma *ideja*, ali ga i povezuje sa terminom „pojam“. Zbog toga, ideja u mnogo slučajeva znači upravo pojam. Međutim, treba postaviti jednu tezu: ideja jeste jednako slika. Dakle, ako uzimamo izvornu grčku riječ *ideja* (*ιδέα*), koja ima značenja slike, lika, ili dr., možda nam odnos ideje i čula postaje jasniji. Ideja je kao slika predmeta, kao što je oznaka kopija ili reprezentacija onog eksternog u interno (predmeta u umu). Po ovoj tezi, *ideja* je interna kopija eksternog ili da kažemo kako *ideja* reprezentuje upravo eksterne stvari. Ovdje se pokazuje osnovna tendencija reprezentativne teorije, za koju se Lok veže kao najzaslužniji predstavnik.

Konačno određenje termina „*ideja*“ kojim se on prvenstveno veže za termin „*pojam*“ ali ne samo to, karakteriše se tako „da taj termin najbolje označava sve što je predmet razuma dok čovek misli“ i određujući dodatno pod tim „izrazima priviđenje, pojam, vrsta stvari, ili bilo šta čime se duh može baviti kad misli“ (Lok, 1962: 24). Iako naizgled određena, termin *ideja* je previše širok za tačno definisanje, jer šta tačno znači kad se duh bavi čime god dok misli?

3. Negacija urođenih ideja kroz eksterne argumente⁹

3.1 Aktuelnost i sposobnost

Lok postavlja tezu eksternosti, kojom pokušava da poništi suprotna učenja o porijeklu znanja i saznanja, koja su prije iskustva interno prisutna. Pisaće da „među nekim ljudima vlada čvrsto uverenje da u razumu postoje izvesni urođeni principi, neki prvobitni pojmovi, *κοιναι έννοιαι* (Locke, 1741: 13), tako reći pečati utisnuti u ljudski duh, koje duša dobiva u svom prvom začetku i donosi sa sobom na svet“ (Lok, 1962: 25). Ovdje je data teza koju Lok svojim učenjem u *Ogledima* želi pokazati kao netačnu i dati alternativu za takav problem. No, već je samo predstavljanje teze pravi problem. Ovo su problemi: 1. Ne navodi se ko su konkretno ti ljudi. Može

⁸ Četiri su knjige *Ogleda*.

⁹ O mogućem značaju i uticaju negacije urođenih ideja na Njutna, kao i Lokovog empirizma na njutnovsku fiziku vidjeti: (Rogers, 1979: 195).

se pretpostaviti da je možda u pitanju Dekart¹⁰ ili lord Herbert¹¹, ali to se ne odnosi direktno na tekst ili djelo, to jest, kritika je upućena uopšteno. Lajbnic će svoje *Nove oglede o ljudskom razumu* predstaviti kao komentar na Loka i djelo, čime indirektno upućuje na njega. 2. Miješaju se ili poistovjećuju termini „princip“ i „pojam“. Zbog toga će Lajbnicova kritika biti fokusirana samo na potenciju „principa“, ali ne i na aktuelni pojam. 3. Urođeni princip se pokazuje kao pečat koji je utisnut, ali utisnut kao nešto pozitivno. U Lokovom pisanju se pokazuje težnja da pojmove, ideje ili principe posmatra kao aktuelne u duhu, međutim, Lajbnic će tu pronaći glavno mjesto za svoje argumente o potenciji načela. Lok se tu u argumentaciji pokazuje veoma neprecizan, što će i biti glavna tačka Lajbnicove kritike.

Porijeklo ideja je eksterno, jer dolazi iz vanjskog predmeta kroz čula u razum, da bi po sposobnosti razuma postalo ideja uma. Lok zato pravi poređenje sa vizuelno-čulnom komponentom boje, gdje piše da je „drsko pretpostavljati da su ideje o bojama urođene stvorenju kome je bog dao vid i moć da putem očiju prima te ideje od spoljašnjih predmeta“ (Lok, 1962: 25). Ovdje se pojavljuje nekoliko značajnih momenata. Prvo, daje se vizuelni primjer boje, koje su proste ideje i čine jedan od bitnih eksternih argumenata za potvrdu porijekla ideja; drugo, postavlja se argumentativni temelj tvorca (Boga) koji na određeni način daje takvu sposobnost, moć uma i razuma da prisvoji ideje; treće, ideje se sada pokazuju kao svojstvo spoljašnjeg predmeta koje utiskuje ideje u ljudski um; četvrto, ne spominje se načelo ili princip, već direktno ideja boje koja je čista čulna komponenta. Dalje, Lok pominje mogućnost kako ideje ili pojmovi imaju sposobnost da budu utisnute u duh, to jest, da mi „u sebi imamo sposobnosti kojima možemo postići znanje tih istina isto tako sigurno i lako kao i da su prvobitno utisnute u duh“ (Lok, 1962: 25). Ovaj dio je značajan jer predstavlja skriveni i nejasni dio Lokovog učenja o idejama. Pojam „sposobnosti“ (faculties) se daje kao očigledan, bez detaljnog objašnjenja djelovanja uma i razuma u aprehenziji spoljašnjeg. Ovo je jedan od glavnih dijelova u kojima će Lajbnic kritikovati i za sebe opravdati postojanje urođenih principa.

3.2 Argument 1: Opštost slaganja

Prvi argument koji Lok navodi u prilog nepostojanja urođenih ideja jeste nepostojanje opšteg slaganja kod svih ljudi. Ovo je univerzalistički argument eksternog karaktera kojim se poništava internost ideja. Interni argument pretpostavlja urođenost ideja kod svih, to jest, one su *a priori* nužne. Lok koristi primjer eksternog argumenta pokazujući da osnovni principi mišljenja nisu jednako saglasni iz svih

¹⁰ Navodimo Dekarta kao mislioca koji veliku pažnju priklanja Platonovoj teoriji *sjećanja* i tome da je određeno ili *sve znanje* primarno urođeno u razumu. Na primjer, za Dekarta je Bog jedna od urođenih istina koja proizilazi iz intelekta/razuma. Takođe, za urođenih svih ideja, pa i čulnih vidjeti u (Gorham, 2002: 355). Da Lok primarno nije imao na umu Dekarta, već sholastičke i Britanske teologe vidjeti članak *Locke and the Controversy over Innate Ideas* (Greenlee, 1972: 262), kao i mogućnost da kritika urođenih ideja nije izraz Lokovog empirizma ili empirističke metode.

¹¹ Ono se pojavljuje po ispitivanju praktično-moralnih principa, ali ne i principa uopšte.

strana, ili misaonih pozicija. $A = A$ i A nije $ne-A$ nisu univerzalni po pitanju saglasnosti. Princip identiteta i princip protivrječnosti u eksternom argumentu nisu mogući, „jer nema nijednog principa sa kojim bi se slagalo čitavo čovečanstvo“ (Lok, 1962: 26). Da bi konkretno proširio ovaj argument na još širu eksternost Lok kaže da „oni čak nisu ni poznati velikom delu čovečanstava“ (Lok, 1962: 26), a tu imenuje djecu, idiote i divljake. U pitanju je čisti eksterni argument u kojem se pokazuje da djeci ili idiotima nije poznato postojanje takvih načela ili ideja. Razlog po kojem Lok to potvrđuje jeste da „izgleda teško shvatljivo da nešto bude utisnuto u duh a da duh to ne opazi“¹² (Lok, 1962: 26). Ovo je konstatacija koja polazi od pretpostavke da duh nužno mora uočiti ono što se u njemu nalazi. No, to je razumljivo ako se i unutrašnjost duha posmatra kao svojevrsno eksterna. Ovdje se duh pokazuje kao čulo, koje opaža unutrašnju „vanjskost“ i biva uvijek svjesno onog što se u njemu nalazi. Lajbnic će ovaj argument poništiti iz drugačije perspektive, praveći razliku između potencijalnog i aktuelnog. Dakle, Lok ideje posmatra kao slike, koje se nalaze u umu, ali na jedan eksterno-interni način. Um sa svojom sposobnošću gleda (kao unutrašnje oko) ideje kao utisnute-vizuelne slike. Takav model se pokazuje i u drugom porijeklu ideja, koje su refleksivnog karaktera (vidi dio: 4.1).

3.3 Argument 2: Ontogeneza i stečenost

Nastavak eksternog argumenta vezan je za ontogenezu čovjeka u kome on „može dugo živeti pa ipak umreti ne saznajući mnoge istine koje je njegov duh sasvim sigurno bio sposoban da sazna“ (Lok, 1962: 27). Ontogeneza pokazuje nastavak argumenta koji se veže za djecu i divljake u imanentnom obliku, jer neki će kasnije a drugi neće nikad biti svjesni nekih principa. Razliku urođenih pojmova¹³ i sposobnosti da um obuhvati znanje, Lok prebacuje na nominalističko nerazumijevanje koje je u kategoriji jezika. Lok podrazumijeva da sve ideje koje su u razumu jesu one koje su očite i jasne, kao slike koje su date da u svakom trenutku budu pristupačne. Pisaće, da ako se „reči („biti u razumu“) iole pravilno shvate, one znače „biti shvaćen““ (Lok, 1962: 28). Dakle, ono što je u razumu ne može biti skriveno.¹⁴

Lok odbacuje i mogućnost da um u određenom ontogenetskom momentu otkriva takve urođene ideje upravo zbog pretpostavke koja je gore rečena. Ono što je u razumu, to nije skriveno. Razum tek iz usvojenih ideja (iz iskustva), kasnije otkriva druge. U tome je Lokovo načelo sposobnosti koje razum koristi u procesu saznavanja. Dakle, napominje da „prihvatanje nekih istina od strane duha ne zavisi

¹² “For to imprint any thing on the Mind, **without the Mind’s perceiving it**, seems to me hardly intelligible” (Locke, 1741: 14).

¹³ Vidjeti: (Lok, 1962: 27).

¹⁴ Ovo je zanimljiva postavka koja se može posmatrati iz Fukoovog sagledavanja razuma kao onog koji skriva drugi govor, u konkretnom, govor ludilo.

ni od urođenih pojmova ni od upotrebe uma, već od jedne sposobnosti duha“ (Lok, 1962: 30), a koju će Lajbnic posmatrati kao potenciju o urođenosti načela. Da bi pokazao kako ne postoje urođeni principi i kako su oni samo kasniji stadijum ontogeneze, Lok navodi: „Koliko primera upotrebe uma možemo zapaziti kod dece mnogo pre nego što ona imaju ma kakav pojam o načelu „ Nemoguće je da ista stvar i postoji i ne postoji!“ (Lok, 1962: 31). Ono što se od drugih podrazumijeva kao urođeni princip, nisu ništa drugo nego opšta načela (Lok, 1962: 31) koja se usvajaju u kasnijem stadijumu života. Tačnije rečeno, Lok smatra „da je nužno da ljudi dorastu do upotrebe uma da bi stekli znanje tih opštih istina“, ali poriče za urođene ideje „da ih oni otkrivaju baš tada kad dorastu do upotrebe uma“ (Lok, 1962: 31). Lajbnic će ovaj argument drugačije posmatrati, u korist urođenih ideja.

Da bi izložio način kako duh usvaja znanje, Lok koristi eksterno-gnoseološki argument u kojem prve ideje dolaze iz spoljašnosti. Ovako Lok opisuje dati proces:

„Najpre čula puštaju unutra pojedinačne ideje, i tako snabdevaju nameštajem kabineta koji je dotle bio prazan; duh se onda postepeno privikava na neke od tih ideja, one se smeštaju u pamćenje i dobivaju imena. Kasnije duh ide dalje, apstrahuje ih i postepeno uči upotrebu opštih imena...“ (Lok, 1962: 33)

Istine, kako ih Lok naziva, tek u procesu ontogeneze postaju sve jasnije, opštije i kompleksnije. Dakle, ova znanja, istine ili ideje dolaze u obliku stečenosti, a ne urođenosti. Stečenost je eksternog karaktera, za razliku od urođenosti koja je internog karaktera. Po takvoj postavci, porijeklo ideja je prvobitno eksternog karaktera, „jer najpre se saznaju ideje nastale delovanjem spoljašnjih stvari“¹⁵ (Lok, 1962: 33), da bi kasnije duh postao sve više razvijeniji.

3.4 Argument 3: Učenje

Urođeni ne mogu biti ni stavovi, kao „belo nije crno“, jer bi se tada mogle i boje smatrati urođenim. Zato „nijedan stav ne može biti urođen a da ne budu urođene i ideje“ (Lok, 1962: 36) o njima. Lok će pisati da razumijevanje nekih principa ne znači da su oni urođeni, „jer mnogi ljudi koji znaju i razumeju druge stvari, ne znaju (...) principe sve dok im ne budu predočeni, i da te istine mogu tako ostati nekome nepoznate sve dok ih ne čuje od drugih“ (Lok, 1962: 37). Ovdje je, takođe, prisutan eksterni argument kojim razumijevanje nije toliko internog karaktera, koliko je stvar predodžbe i onog čulnog od strane nečeg drugog, spoljašnjeg. Argument aktualiteta Lok proširuje tako što postavlja mišljenje u istu ravan sa urođenim principima, jer ne mogu postojati urođene ideje a da se one u istom momentu ne misle (ili da budu pri raspolaganju). Zato će napisati „da ako postoje neke urođene istine, onda one moraju biti prve od svih misli, prve koje se pojavljuju u duhu“ (Lok, 1962: 43).

Jedna druga bitna stvar u kritici urođenih principa jeste izražena u ovom iskazu:
¹⁵ Original: “It being about those first, which are **imprinted by external Things**, with which Infants have earliest to do, which make the most frequent Impressions in their Senses” (Locke, 1741: 19).

„Pošto su deca, idioti, divljaci i nepismeni ljudi **najmanje od svih iskvareni običajima** ili pozajmljnim mišljenjima, pošto učenje i obrazovanje **još nije svelo njihove urođene misli u nove kalupe**, niti je nametanjem stranih i učenih doktrina **pomutilo** ona čista slova koja je priroda u njima ispisala“, trebali bi „ti urođeni pojmovi ... u njihovim duhovima **biti jasno otvoreni** svačijem pogledu“. (Lok, 1962: 43) (Markirano od strane autora rada)

Dakle, ukoliko je duh isprazniji ili čistiji, on je pogodniji za urođene ideje. Lok takvim argumentom, koji je eksternog oblika, pokazuje pogrešku oko urođenih ideja. Čitav ovaj dio se temelji na eksterno-ontogenetskom argumentu.

3.5 Argument 4: Putopisno-geografski

Najbolji uvid u eksternost argumenata pruža rasprava o ne-urođenosti praktičnih principa. U pitanju su moralno-etička pitanja gdje se koriste argumenti istorijsko¹⁶-geografskog karaktera koje Lok uzima kao empirijske potvrde. Pisaće da ni vjera ni pravda nisu urođene, jer zavise od društveno-istorijsko-geografskog konteksta, ali da se ipak pojavljuju kod svijetu u određenim oblicima vezanim za date društvene strukture. Lok će priznati da svuda postoji „sklonost apetita ka dobru“, ali to ne znači da imaju „otislike istine u razumu“ (Lok, 1962: 48). U skladu sa svojom utilitarnom pozicijom Lok pojam vrline predstavlja kao sveopšti zbog njene korisnosti (Lok, 1962: 49). Da bi empirijski potvrdio nemogućnost urođenih praktičkih principa Lok će dati bogatu literaturu argumenata (putopisnog karaktera) koji se temelje na eksternom i ne-evropskom geografskom elementu. Poredeći civilizovane i divljačke narode, daje se skup autora¹⁷ kao što su *Johann Grueber*, *Jean de Thévenot*, *Isaac Vossius*, *Martin von Baumgarten* i dr., koji izvještavaju o postojanju drugačijih moralnih osnova u poređenju sa civilizovanim narodima. Dakle, u pitanju je eksterni element ne-univerzalnog karaktera nekih evropskih principa. Daje se čak i mogući primjer lapota¹⁸ koji nalazi kao mitski element u južno-balkanskim krajevima. Za Loka čak nije ni ideja boga¹⁹ urođena, iako se on slaže da je to dokazano (Lok, 1962: 50) na razne načine.

3.6 Argument 5: Vaspitno-autoritativni

Nastavljajući dalje svoju eksternu argumentaciju, Lok navodi da „kad bi takvi urođeni principi postojali, ljudi ne bi morali da ih uče“ (Lok, 1962: 59). Za razliku od opštih urođenih principa, praktični su vezani za djelovanje, pa bi svojom uro-

¹⁶ Za istorijsko pominjanje vidjeti: (Lok, 1962: 54).

¹⁷ Vidjeti: (Lok, 1962: 52-53).

¹⁸ Vidjeti: „zar nema mesta gde ljudi ubijaju ili izlažu bez ikakve griže savesti, svoje roditelje kad ovi dostignu izvesno doba starosti“ (Lok, 1962: 52).

¹⁹ Vidjeti: (Lok, 1962: 57); takođe, vidjeti (Lok, 1962: 73-75) za istorijsko-geografske eksterne argumente.

đenošću kao takvi morali biti poznati. Sa druge strane, Lok traži od drugih da mu konkretno navedu takve principe, i dodatno navodi jednog mislioca koji prihvata urođene ideje. U pitanju je *lord Herbert* i njegovo djelo *De Veritate*. Lok se načelno slaže (Lok, 1962: 61) sa iznesenim, ali odbija da potvrdi urođenost datih principa koje pominje i nabroja lord Herbert.²⁰ U raspravljanju sa predrasudama i doktrinama (kod običnih ljudi), za Loka one postaju eksterne, jer „iz predrasuda neke dadilje ili autoriteta neke starice, tokom vremena i složenim delovanjem okoline bivaju uzdignute na stepen religioznih ili moralnih principa“ (Lok, 1962: 66). Ovdje Lok pored svojevrstne filogeneze morala u vremenu, daje pedagošku formu obrazovanja moralnih principa, kod običnih ljudi. Pedagoška forma je izrazito eksternog karaktera i ne pokazuje moguću internost urođenih praktičkih principa. U svojstvu ovog dijela, pojavljuje se, po prvi put, metafora *tabule rase* date kroz pedagošku prizmu, jer razum kao „neispisana hartija prima bilo kakva slova“ (Lok, 1962: 66) u zavisnosti od autoriteta i doktrine²¹ koja mu eksterno dolazi. Dakle, Lok će vjerovanje u urođene principe pripisati u nečiji autoritet, gdje piše da „dugim piljenjem uvek u iste predmete on će konačno tako zamagliti svoj vid da će u nakazama, nastalim u svom vlastitom mozgu, videti slike božanstava i dela njegovih ruku“ (Lok, 1962: 69).

3.7. Ideja Boga

Pošto za Loka principi nisu urođeni, nego su „dobiveni iz nekog drugog izvora“ (Lok, 1962: 70), koji je kako ćemo konkretno vidjeti eksternog porijekla. Zanimljiv je ontogenetsko-pedagoški primjer koji se daje kao poredba vatre i boga u svojstvu urođenih ideja. Dakle, „kad bi kolonija male dece bila smeštena na neki otok na kojem nema vatre, siguran sam da oni ne bi imali ni pojma o takvoj stvari ni imena za nju“ (Lok, 1962: 77). Tako isto, ukoliko neki narodi²² nemaju pojam Boga, on nije urođeni princip. U pitanju je eksterni argument ontogenetsko-geografsko-semantičkog tipa, to jest, ako se pretpostavi topološko područje sa djecom (koja tek usvajaju ideje²³) gdje nema vatre, neće postojati ni naziv za takvu stvar. Lok će i pretpostavku o urođenosti Boga posmatrati kao eksternu, jer neki će pisati „da je on urezao u ljudske duhove ideju o sebi, nego i da je tamo upisao jasnim slovima sve što ljudi treba da znaju ili veruju o njemu i sve što treba da čine...“ (Lok, 1962: 77). Ukoliko je nešto urezano i utisnuto, onda ideja Boga mora biti aktuelno prisutna kod svijeta, ali to nije slučaj, kao što Lok navodi na primjeru varijacija ideje Boga

²⁰ Vidjeti: (Lok, 1962: 60-61). Neka od načela ili „prirodnih instinkta“ su: opšte ideje, sveopštost, nužnost, prvobitnost i dr.

²¹ Za dodatne primjere vidjeti: (Lok, 1962: 67).

²² Vidjeti: (Lok, 1962: 76). Poredba nekih naroda sa životinjama, i o „nemislećem“ dijelu čovječanstva. Vidjeti o životinjskim pojmovima Hotentota (Lok, 1962: 79); takođe i za Sijamce (Lok, 1962: 80).

²³ Vidjeti (Lok, 1962: 107) o procesu kojim djeca i duša usvajaju prve ideje, te kasnije grade i razvijaju složenije ideje.

(npr. mnogoboštvo) ali i za narode „bez boga“ (Lok, 1962: 80). Lokov zaključak je da ukoliko ideja Boga nije urođena, onda nije urođena ni jedna druga (Lok, 1962: 82).

Čovjek kao biće razuma, koje je dobio od Boga, posjeduje sposobnosti „koje su mu dovoljne da otkrije sve što mu je potrebno za njegove ciljeve“ (Lok, 1962: 78). U Lokovom slučaju samo je sposobnost urođena, ali ona nije nikakav princip, ideja ili prvobitni pojam. Tako je ideja Boga stečena „mišlju, meditacijom, i pravilnom upotrebom ljudskih sposobnosti“ (Lok, 1962: 81). Kako je pokazao da ideja Boga ne može biti urođena, zaključuje po principu najuniverzalnijeg stava. Dakle, ukoliko ideja Boga nije urođena, ni jedna druga ne može to isto. Bog je prvobitni princip, i ako on nije urođen, ništa drugo nije. U pitanju je posljednji i konačni argument koji se zasniva na eksternom kontra-argumentu o nemogućnosti postojanja urođenih ideja. Takođe, kao utilitarni argument, urođene ideje nisu od nikakve koristi za čovjeka, jer se sve „istine“ mogu – prvobitno - spoznati eksternim putem, da bi se kasnije duhovnom ontogenezom dalje razvijale. Po sposobnosti, koja je mnogostruka, čovjek usvojene ideje kombinuje i reflektuje stvarajući druge ideje (Lok, 1962: 87). A njihovo porijeklo nije interno, već eksterno, tako „istine nastaju u ljudskom duhu kao rezultat postojanja samih stvar“ (Lok, 1962: 91).

4. Topološke i vremenske karakteristike porijekla ideja

4.1 Eksternost čulnog i refleksivnog

Prve ideje su produkt čiste eksternosti, koje ulaze u duh da bi kasnije počele sa kombinovanjem prostih u složene ideje. Kao polazni argument, svojstven eksternom polazištu, Lok će „se pozvati na iskustvo i zapažanje svakog čovjeka“ (Lok, 1962: 93). Sa takvom postavkom čovjekov duh se metaforično predstavlja kao *tabula rasa*, to jest, piše on, zamislimo „da je duh, kako se kaže, beo papir bez ijednog slova, bez ijedne ideje; na koji način se on ispunjava?“ (Lok, 1962: 93). Odgovor na ovo pitanje je čisto eksternog osnova, jer sve ideje imaju porijeklo „iz iskustva; na iskustvu je zasnovano, i iz njega u krajnjoj liniji proizilazi, sve naše znanje“²⁴ (Lok, 1962: 94). Ideje ili slike predmeta dolaze iz spoljašnjeg izvora kroz sposobnost čula da prihvate takve impresije. Eksternost argumenta podrazumijeva da čula opažanjem stvari prenose u duh ideju tih stvari, to jest, „sa spoljnih predmeta u duh ono što tamo izaziva te opažaje“. (Lok, 1962: 94) Lok će taj izvor nazvati „osjetom“ ili *sensation*. Sa druge strane, postoji još jedan izvor koji je internog karaktera, ali koji posjeduje eksterne karakteristike. Drugi izvor „jeste opažanje radnji našeg duha u nama, kad se on bavi idejama koje je stekao“ (Lok, 1962: 94). Ovo je zanimljiv momenat, jer Lok koristi pojam opažanja²⁵ ili *perception* u predstavljanju unutraš-

²⁴ Original: „To this I answer, in a word, **from Experience; In that all our Knowledge is founded; and from that it ultimately derives itself**“ (Locke, 1741: 67-68).

²⁵ Vidjeti: (Lok, 1962: 137) O odnosu ili sinonimiji opažaja i mišljenja. Ovdje se duh pokazuje kao

njeg. Dakle, nije u pitanju mišljenje ili apercepcija, nego opažanje unutrašnjosti²⁶. Potvrda da je u pitanju eksterna internost jasno se iskazuje u narednom dijelu, kada Lok kaže za interne ideje refleksije ili mišljenja ovo: „on veoma liči na neko čulo, iako nema nikakva posla sa spoljašnjim predmetima i zato ga možemo dosta adekvatno nazvati „unutrašnjim čulom““²⁷ (Lok, 1962: 94-95). U pitanju je ono što Lok imenuje kao refleksija, gdje duh razumu daje polje u kojem ideje kombinira²⁸ u druge moguće oblike.

4.2 Topološka određenja

Ekscentričnu poziciju čovjeka Lok posmatra iz eksterne perspektive, jer „svi ljudi rođenjem dospevaju u svet u kome su okruženi telima koja stalno i raznovrsno deluju na njih“ (Lok, 1962: 96), i dalje ovaj argument povezuje sa dječijom ontogenezom. Lok ovaj način dodatno objašnjava sa misaonim eksperimentom u kome piše „da ćemo se lako složiti da dete, kad bi bilo držano sve dok ne odraste negde gde postoji samo crno i belo, ne bi imalo nikakvih ideja o grimiznom ili zelenom“ (Lok, 1962: 96), takođe, ovaj primjer je svojevrsni prototip kasnijeg²⁹ „*Knowledge argument*“ ili „*Mary's room*“ za *filozofiju uma* po pitanju postojanja *kvalija*. No, kod Loka ovaj primjer pokazuje svu eksternost porijekla znanja, a ne specifičnost njegovog iskustva. Dakle, kako ideje prvo dolaze iz čula, kasnije će one postati predmet refleksije. Način kako se postavlja takav odnos pokazuje prostorni centar razuma kao posmatrača vanjskog i unutrašnjeg, ali kroz dvostruku eksternu matricu. Lok će pisati da se poslije čulnog „razum okrene unutra, prema sebi, razmisli o svojim radnjama i učini ih predmetom svojih posmatranja“ (Lok, 1962: 97). Tako kod Loka eksternost obuhvata na svojevrsan način i internost.

4.3 Vremenska određenja

U pitanju o vremenskom početku primanja ideja, Lok piše da čovjeku ideje počinju dolaziti „onda kad počne da prima osete“, koji su uvijek spoljašnji i uvijek se pokazuju kao nametnuti od spolja, jer „takvi utisci koje na naša čula vrše spoljašnji predmeti“ (Lok, 1962: 109), pokazuju razum prvenstveno kao pasivnog aktivni, a ne pasivni po karakteru.

²⁶ Lajbnicove monade imaju percepciju koja u jedinstvu drži mnogovrsnost i razliku svake od njih ponaosob, ali koja sistemski ide u korist internosti ili unutrašnjosti. Poznato je da monade nemaju prozore ili otvore, već su potpuno interne. Kod Loka pojam „opažaja“ ima velike čulne i eksterne komponente, što se najjasnije uočava iz određenja refleksivnog mišljenja kao unutrašnjeg čula.

²⁷ Original: “This Source of Ideas, every Man has wholly in himself: And tho’ it be not Sense, as having nothing to do with external Objects ; yet **it is very like it, and might properly enough be called Internal Sense**” (Locke, 1741: 68).

²⁸ Vidjeti: (Lok, 1962: 96) o kombinovanju ideja od strane razuma; a za: kvantitet kombinovanja razuma, gdje piše „da on više misli ukoliko ima više materijala za mišljenje“ (Lok, 1962: 108).

²⁹ Frank Jackson, članak “Epiphenomenal Qualia” (1982), i “What Mary Didn’t Know” iz 1986.

recipijenta³⁰. Momenat kad eksternost postaje glavni izvor ideja Lok zatvara ovim iskazom: „Izvor svog našeg znanja jesu ... utisci koje na naša čula vrše spoljašnji predmeti, eksterni u odnosu na duh; kao i sopstvene radnje duha, koje polaze od internih i njemu svojstvenih snaga, i koje, kad duh o njima razmišlja, postaju takođe predmet posmatranja“ (Lok, 1962: 109). Kod Loka je jedino duh prvobitno interan, ali kao sposobnost, ne kao urođena ideja ili načelo. Za Loka je mišljenje moć razuma³¹ koja proste ideje pristigle od čula (vid, ukus, sluh, dodir, miris)³² kasnije selektuje u prelaznoj moći duha, nazvanoj opažaj³³, koji se predstavlja kao „put ka znanju“, da bi se kasnije dalo ostalo „znanje“ čovječanstva.

4.4 Metafora mračne sobe

Kao metafora za Lokov sistem ideja se obično uzima *tabula rasa* ili prazna ploča, koja nije njegova već Aristotelova. Lajbnic mnogo naglašava ovu metaforu koja je malo zastupljena u Ogledu i ne služi dobro pri predstavljanju Lokovog gnoseološkog sistema. Postoji tačnija metafora koju Lok naziva *mračna soba* i kao *tabula rase* veže se za proste ideje. Metafora je bitna jer pokazuje eksterni karakter ideja, strukturu slaganja i pokazuje ideje kao slike. Prenosim čitavu metaforu:

„ovde moram opet da priznam da su spoljašnji i unutrašnji oseti, koliko ja mogu da vidim, **jedina vrata na koja znanje ulazi u razum** ... to su jedini **prozori kojima svetlost ulazi u tu mračnu sobu**. Jer izgleda mi da razum dosta liči na **potpuno neosvetljenu sobicu**, sa samo **jednim malim otvorom kroz koji ulaze spoljašnje vidljive slike**, ili **ideje spoljašnjih stvari**; ako bi slike koje ulaze u tu mračnu sobu **ostajale tamo i ležale sređene** da se po potrebi mogu naći, onda bi ona zaista bila sasvim slična ljudskom razumu u odnosu na predmete vida i ideje o njima“ (Lok, 1962: 159).³⁴

Dakle, ideje su eksterne, ulaze kao slike spoljašnosti kroz otvor (čula) da bi se spremile na odgovarajući način u razumu. Ono što Lok podrazumijeva kao mehanizam sređivanja ideja biće glavna kritika Lajbnica, jer upravo to nije dosljedno objašnjeno.

³⁰ Vidjeti: o pasivnom karakteru razuma (Lok, 1962: 109-110); a za aktivni karakter u pojmu opažaja (*perception*) (Lok, 1962: 137).

³¹ Vidjeti: za mišljenje i razum (Lok, 1962: 120); Takođe, Lok ovdje Volju i Razum postavlja kao osnovne dijelove moći duha ili njegove sposobnosti.

³² Vidjeti: za proste ideje i o ideji čvrstoće (Lok, 1962: 112 – 119).

³³ Vidjeti: za opažaj i mišljenje (Lok, 1962: 137).

³⁴ Ukoliko se dijelovi ove metafore uporede sa Lajbnicovim monadama, dobijaju se zanimljive veze. Ono što je monada u potpunom internom obliku, metafora kuće je u velikom naglasku na eksterno (čak i unutrašnjost kuće). Monade nemaju prozore, dok mračna kuća upravo ima jedan prozor za ulazak spoljnog. Dovoljna je samo ova poredba pa da se napravi suštinska razlika između Lajbnicovog i Lokovog pogleda, to jest, između internog i eksternog karaktera misli.

II Lajbnic i interni argumenti

1. Sistem i nužnost urođenih ideja

Za razliku od Lok čiji su temelji argumenata u empirijsko-iskustveno-eksternom obliku, Lajbnic polazište za svoje argumente ima u metafizičko-nad-iskustveno obliku. Ova pozicija od koje Lajbnic polazi ima sistemski³⁵ temelj i pretenziju da čitavu stvarnost temeljno i skladno objasni. Zato će odmah na početku biti postavljena razlika kao poredba sa antičkim filozofima, u kojem je Lok „bliži Aristotelu“, dok je Lajbnic „pak Platonu“ (Lajbnic, 1995: 6). Ovo je značajno poređenje je odmah pravi razliku eksterno-interno. Lajbnic Loka veže za eksterno učenje Aristotela po pitanju određenih gnoseoloških ideja, dok sebe poistovjećuje sa Platonom i njegovim učenjem o sjećanju³⁶ i znanju. Poredba sa Platonom otkriva internu komponentu na koju se Lajbnic nadovezuje, to jest, mogućnost da mi ne učimo neka znanja, već ih kroz sjećanje vraćamo u aktuelno svjesno stanje. Tako će Lajbnic pisati, da „duša izvorno sadrži načela mnogobrojnih pojmova i učenja, koje bi spoljašnji predmeti u pojedinim prilikama pobudili, kao što verujem ja zajedno s Platonom“³⁷ (Lajbnic, 1995: 6). Lajbnic već na početku pravi razliku između načela (principa) i pojmova, kao i spoljašnjih pokretača vremensko-ontogenetskog karaktera.

Nužne istine, koje Lajbnica koristi, se nalaze u čistoj matematici i dolaze iz duše zato što su urođene kao unutrašnja načela³⁸ u nama (Lajbnic, 1995: 7). On će napraviti razliku između životinja i čovjeka, gdje prve predstavlja kao empiričare³⁹ (Lajbnic, 1995: 8) koje se vode samo primjerima, za razliku od čovjeka koji ima um u kojem se nalaze „unutrašnja načela nužnih istina“ (Lajbnic, 1995: 8). Lajbnic napominje da Lok na početku druge knjige piše da ideje „dolaze od mišljenja“, jer su one „u nama“ (Lajbnic, 1995: 9). Međutim, Lokovo refleksivno mišljenje i sposobnost nije ono što Lajbnic podrazumijeva kao urođeno. Lajbnic metaforu *prazne ploče* shvata bukvalno kad navodi primjer mermera i lika koji se mora isklesati. Jer ukoliko ne postoje forme po kojem će neki lik (primjer *Herkula*) biti izgrađen, on tada ostaje prazan i neodređen. Kritika se usmjerava na metaforu *tabule rase* i nepostojanja *kodova* za samo-zapisivanje ideja kod Loka. Međutim, Loku ta metafora služi da bi objasnio porijeklo ideja u dječijim duhovima (*minds*). Dakle, mora postojati urođeni lik ili model nečega u potenciji, da bi kasnije mogla biti aktuelnost. Model skulpture *Herkula* mora biti prije, tako da bi poslije postalo aktuelni isklesani mermer. Dakle, Lajbnic glavni argument postavlja u potencijalnost, gdje

³⁵ Za sistemske reference u djelu vidjeti u (Lajbnic, 1995: 6, 15, 21).

³⁶ Platonovo učenje o sjećanju (anamneza - ἀνάμνησις) je primarno napisano u dijalozima *Menon* i *Fedon*.

³⁷ Original: „Ou si l'Ame contient **originairement les principes de plusieurs notions & doctrines**, que les objets externes reveillent seulement dans les occasions, comme je le crois avec Platon...“ (Leibniz, 1765: 4).

³⁸ Vidjeti: „...des principes internes, qu'on appelle innés.“ (Leibniz, 1765: 5).

³⁹ Za razliku od životinja, ljudi su „tri četvrtine“ svog djelovanja empiričari. (Leibniz, 1980: 263).

će napisati da „su nam ideje i istine urođene, kao sklonosti, predispozicije, navike pak prirodne potencije, a ne kao delovanja“⁴⁰ (Lajbnic, 1995: 9). Uvođenje pojma *virtualno*⁴¹ (*virtualité*) daje naglasak na mogućnost koja treba da se aktuelizuje.

Lajbnicu urođena načela trebaju radi važnosti čitavog metafizičkog⁴² sistema, gdje će pisati da se „na osnovu neosetnih opažaja jednako ... objašnjava ona zadivljujuća prestabilirana harmonija duše i tela, čak i svih monada, ili prostih supstancija, što zamenjuje neodrživo gledište o njihovom uzajamnom dejstvu i što ... slavi veličinu božjeg savršenstva nad svim što je čovek ikad pojmio“ (Lajbnic, 1995: 12). Ovi postulati dodatno određuju nužnost urođenih principa kod Lajbnica upravo zbog potvrde svog sopstvenog sistema. Neki od drugih Lajbnicovih postulata su harmoničnost vasiona, princip dovoljnog razloga, da „priroda nikad ne pravi skokove“ (Lajbnic, 1995: 13), to jest, zakon neprekidnosti i dr. Interni postulat, kao urođeni principi, pretpostavlja *a priori* razlog (Lajbnic, 1995: 14) koji se nalazi u temelju dokazivanja sistema.

2. Interni argumenti i sklonosti

Novi ogleđi o ljudskom razumu primarno su komentar na Loka u obliku dijaloga između *Filaleta* (onaj koji voli istinu) i *Teofila* (onaj koji voli boga),⁴³ koji počinje dokazivanjem urođenih načela, i kasnije se nastavlja na komentar drugih knjiga Lokovog *Ogleda*. Pokazaćemo na sadržaju prve knjige, kako Lajbnic koristi internu argumentativnu postavku. *Filalet*⁴⁴ je sam Lok u Lajbnicovom čitanju i razumijevanju, koji se koristi u pobijanju „neispravnih“ Lokovih gledišta. *Teofil* će u jednom podugačkom govoru reći sve postulate koje zastupa Lajbnic, da bi tako postavio pretenziju na ispravnost svog sistema (Lajbnic, 1995: 28-31). Kroz usta *Teofila* biće rečeno da „postoje ideje i načela koja ne potiču od čula, a koja nalazimo u sebi a da ih nismo stvorili, iako nam čula daju priliku da ih pojмимо“ (Lajbnic, 1995: 32). Ovdje više nije eksternost prisutna, nego nužna internost principa i ideja. Vanjsko služi samo kao pokretač onog unutrašnjeg, to jest, kao pokretač sadržaja koji je već prisutan u unutrašnjem. Prva stvar na koju Lajbnic pokazuje kao nedostatak kod Loka jeste u razdvajanju onog što je imenovano kao „poreklo nužnih istina“ i poreklo „istina fakata“ (Lajbnic, 1995: 32; Leibniz, 1980: 264). Prve su prvenstveno

⁴⁰ Original: „C'est ainsi que les Idées & les vérités nous sont innées, comme des inclinations, des dispositions, des habitudes ou **des virtualités naturelles** & et non pas comme des actions ...” (Leibniz, 1765: 7).

⁴¹ Vidjeti Delezovo upućivanje na značaj ovog pojma sa idealnim kod Lajbnica (Delez: 2018: 53). Takođe, o aktuelizaciji virtualnog kod Lajbnica Delez piše: „sila je virtuelno koje se aktuelizuje... Aktuelno je dopuna ili proizvod, objekat aktuelizacije, ali ona za subjekat ima samo virtuelno. Aktuelizacija pripada virtuelnom. Aktuelizacija virtuelnog je osobenost, dok je samo aktuelno izgrađena individualnost.“ (Delez, Parne, 2009: 188-189).

⁴² O Lajbnicovoj metafizičkoj sklonosti i takvom odnosu prema urođenim idejama vidjeti: (Savile, 1972: 122).

⁴³ Vidjeti: za imena (Lajbnic, 1995: 31).

⁴⁴ Vidjeti: učitavanje učenja koje *Filalet* (Lajbnic) pripisuje Loku (Lajbnic, 1995: 28).

internog karaktera i predstavljaju urođena načela, dok su druge eksternog oblika i vežu se za čula. Filalet postavlja antiteze koje su kod Loka izražene u obliku: opšta saglasnost, ne-univerzalnost, nepoznatost čitavom čovječanstvu i dr. Da bi se odbranio od eksternog argumenta, Lajbnić sve argumente postavlja na interno polje. Dakle, on će napisati da je urođena ideja Boga „ipak ukorenjena u dubini duše, a da tu nije stavljena izvana“, da je čak poput „instinkta“ i mora se pokazati „da sklonost ka saznanju ideje boga leži u samoj čovjekovoj prirodi“, te da „spoljašnje učenje samo pobuđuje ono što je u nama“⁴⁵ (Lajbnić, 1995: 34). U pitanju je građenje potpunog internog polja za sve ostale argumente, koji mogu biti eksterni kao i Lokovi, ali samo u korist internosti.

3. Argument matematike i anamneze

Da bi pokazao razliku između aktuelnog i virtualnog Lajbnić koristi interni argument matematike. Dakle, „treba reći da su čitava aritmetika i geometrija urođene i da su u nama na potencijalan način“⁴⁶, a dodatni argument je obraćanje pažnje na Platonov dijalog *Menon* i svoj lični (od nekoga je čuo) eksterni argument za nekog švedskog mladića (Lajbnić, 1995: 35) koji je izračunavao opširne matematičke operacije, iako je bio nepismen. Urođena znanja i načela postoje duboko u ljudskom duhu, to jest, ona su unutrašnjeg karaktera, jer samo iskustvo nije sposobno da ih proizvodi. Mora postojati način da pojedinačne ideje ili čulne specifičnosti dospiju do opšteg, pa i univerzalnog. On će reći „da su nužne istine urođene i da se dokazuju onim što se nalazi unutra budući da se ne mogu ustanoviti iskustvom, na način kako se to čini s istinama fakata“⁴⁷ (Lajbnić, 1995: 36-37). Da bi pokazao kao sama sposobnost – koja je kod Loka samo formalna – već jeste ono što omogućuje urođenost nekih principa i da samo ono čulno nije dovoljno za pojavu svih ideja, Lajbnić će napisati da „duh ima predispoziciju (aktivnu, kao i pasivnu) da ih iznosi sam iz svoje unutrašnje biti“⁴⁸, iako je potrebno da mu čula pruže povod i privuku njegovu pozornost“ (Lajbnić, 1995: 37). Dakle, izvor svih ideja jeste u duhu, kao potencijalno, dok je čulno samo dodatno. Ono što je kod Loka čista sposobnost duha, kod Lajbnica će biti „predispozicija, darovitost, preoblikovanje koje određuje dušu“ (Lajbnić, 1995: 38). Što kod Loka ostaje samo kao

⁴⁵ Posljednje dvije rečenice: „Il faut avouer cependant, que le penchant, que nous avons à reconnoître l' idée de Dieu, est dans la nature humaine... que la doctrine externe ne fait qu'exciter ici ce qui est en nous“ (Leibniz, 1765: 32).

⁴⁶ Vidjeti: (Lajbnić, 1995: 35); vidjeti: za aritmetiku i geometriju kao nužne istine u potencijalnom obliku (Lajbnić, 1995: 43); vidjeti: primjer za geometriju i dokaze (Lajbnić, 1995: 51). „Dans ce sens on doit dire que toute l'**Arithmétique & toute la Géométrie sont innées & sont en nous d'une manière virtuelle**“ (Leibniz, 1765: 33).

⁴⁷ Original: „...**que les vérités nécessaires sont innées & se prouvent par ce qui est interne**, ne pouvant point être établies par les expériences, comme on établit par là les vérités de fait.“ (Leibniz, 1765: 35).

⁴⁸ „qu'ainsi l'esprit a **une disposition** (tant active que passive) pour les **tirer lui-même de son fonds...**“

forma i mogućnost, upravo je kod Lajbnica pronašlo svoje polje za urođene ideje, načela ili znanja, te će pisati: to „da su ideje implicitno sadržane u duhu, isto je što i reći da on ima sposobnosti da sazna“⁴⁹(Lajbnić, 1995: 41). U sposobnostima se kriju predispozicije, jer „ljudi poseduju mnogo štošta, mada to ne znaju“ (Lajbnić, 1995: 41).

Lokov argument da sve ideje moraju biti aktuelne, ili jasno i raspoloživo prisutne u duhu, kod Lajbnica dobijaju oblik predispozicija i potencija, i da „nema razloga nepostojanju nečeg u nama o čemu nikad nismo mislili, niti ćemo pak ikad to činiti“ (Lajbnić, 1995: 44). Potrebna je pažnja da bi se takve istine i ideje dovele od potencijalnog u nama do aktuelnog znanja.

4. Instinkt i internost principa

Lajbnić moralne principe takođe smatra urođenim, ali koje se ne saznaju kroz um, već „na osnovu instinkta“ (Lajbnić, 1995: 45). Upravo je takav instinkt urođen, kao što „su izvorno urođena praktična načela“ (Lajbnić, 1995: 46) po kojim čovjek može razlikovati ili bar, imati sklonost ka dobru. Ovdje Lajbnić pokazuje da postoje urođene istine koje se na dva načina pronalaze, to jest, „umom i instinktom“ (Lajbnić, 1995: 47). Odgovarajući na eksterne argumente da postoje narodi koji nemaju pojam boga, i da takve istine nisu opšteprihvaćene od svijeta, Lajbnić će reći: nije „svaka urođena istina uvek i opšteizvesna“ (Lajbnić, 1995: 50). Ona se ne otkriva kod svijeta, ne nalazi i ne odgovara svima, ali postoji kao potencija, i „često je potrebna velika pažnja i metodičnost da bi bilo pojmljeno“ (Lajbnić, 1995: 52) ono što nije jasno. Narodi koji nemaju takvu sreću da spoznaju „civilizacijske“ moralne kodekse, iako imaju potencijalnost, ostaju kao životinje, lako se potčinjavaju i nemaju razvijen duh⁵⁰. Lajbnić, kao i Lok, ima sličan eksterni argument u označavanju nekih „divljačkih“ ili „životinjskih“ naroda/plemena, u korist svom stavu oko urođenih ideja.

Lajbnić na neka pitanja, kao o ideji identičnosti i metempsihoze, odgovara sistemski, to jest, prenosi na svoj sistem rješavanje problema, u kojem se odgovor nalazi u „učenjima o monadama“⁵¹ (Lajbnić, 1995: 57). Takav sistemski pogled sve dijelove i nedostatke sagledava u skladu sa cjelinom. Na primjer, Filaret će reći, a Teofil potvrditi stav po kome je „postojanje boga onoliko ... sigurno koliko i to da su jednaki unakrsni uglovi dve prave linije“, ovo je matematičko-geometrijsko-demonstrativni argument za postojanje Boga. Lajbnić će zaključiti suprotno metafori *tabula rasa* ili praznom umu, koja je sve samo nije prazna, kada piše: „da bi se znanja, ideje ili istine nalazile u našem duhu, nije nimalo neophodno da smo odista ikad aktuelno mislili o njima“, jer „to su samo prirodne sklonosti ...

⁴⁹ Original: “les notions innées font **implicitement dans l'esprit** , cela doit signifier seulement qu'il a **la faculté** de les connaître” (Leibniz, 1765: 41).

⁵⁰ Vidjeti: za direktan opis (Lajbnić, 1995: 54).

⁵¹ Vidjeti: za odnos i razliku metamorfoze i metempsihoze u *Monadologiji*. (Leibniz, 1980: 273).

sposobnosti i predispozicije i nešto više od *tabula rasa*“ (Lajbnic, 1995: 60). Ideje su interne, unutrašnjeg urođenog karaktera, baš kao i monade.

Lajbnic će dati svoje komentare i na Lokovu drugu knjigu, o idejama. Za analizu je značajan način po kojem Lajbnic sagledava nejasne i jasne ideje, tako što piše da „je duša izvestan mali svet u kojem su razgovetne ideje predstava o bogu, a nejasne predstava o svemiru“ (Lajbnic, 1995: 65). Ovaj stav pokazuje metafizičku postavku Lajbnica i njegovu težnju da argumente izvodi na osnovu sistema. Takođe, Lajbnic će u ovoj analizi upotrebiti poznati stav „*Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu, excipie: nisi ipse intellectus*“ (Lajbnic, 1995: 66; Leibniz, 1765: 67) ili, nema ničeg u razumu, a da prije nije bilo u čulima, osim: samog razuma⁵². Ovo je čisti interni postulat po kojem se ono eksterno svodi na interno logikom početka. Dakle, prvo je razum pa onda sve iz njega i po njemu, a čula su samo dodatna i pomoćna sredstva. Ideje su, dakle, već prisutne u razumu, one su „u nama, pre no što smo ih pojмили“ (Lajbnic, 1995: 67) kao potencija ili virtualno, predispozicija za sve aktuelno.

III Razlike u argumentima

Razlike u argumentima pokazuju stavove od kojih se polazi, ali tek ako ih postavimo u obliku eksterno-interno. Ukoliko ne, onda bi jedan isti argument bio sličan za oba autora, i ne bi se mogla napraviti razlika a da se ne ide na već pretpostavljeni stav za datog autora. Mi već pretpostavljamo da je Lokova misao značajno empirističkog karaktera, a Lajbnicova metafizičkog. Interno-eksterno pravi razlike bez da ih postavlja na pretpostavljeni stav o nekakvoj filozofiji. Nije u pitanju etiketiranje, već topološko razvrstavanje iskaza i argumenata. Ovakva metodološka pozicija nam omogućava da napravimo značajnu razliku i odredimo karakter filozofije. Ali, i što je najbitnije, daje nam razliku koju nije moguće pomiriti ni sintetizovati. Razlog za to je način na koji neka filozofija zauzima poziciju eksterno-interno. Ovdje ćemo navesti osnovne rezultate tako što ćemo sumirati analizirane argumente koje smo dobili.

Povodom pitanja o urođenosti ideja, kod Loka i Lajbnica dobijamo ovakve pozicije i argumente:

I (Lok)

Urođene ideje ne postoje zašto što imamo spoljašnje primjere koji to negiraju. Ovo su dati eksterni argumenti:

Primarni:

1. Opštost slaganja i neslaganja: Ne slažu se svi da urođene ideje postoje, jer da

⁵² Urođene ideje u razumu imaju značajan uticaj i na Kantove kategorije razuma. Vidjeti velike sličnosti između Lajbnica i Kanta po tom pitanju u (Vanzo: 2018).

postoje bilo bi opšte slaganje. (I: 3.2)

2. Ontogeneza i stečenost: Postoje ljudska bića koja ne znaju *opšte* postulate i principe, jer da ih imaju kao urođene oni bi bili već kod djece izraženi. Opšte ideje su time stečene iz spoljašnjeg, a ne urođene. (I: 3.3)

3. Učenje: Iskustvo pokazuje da postoji učenje, jer da su ideje urođene one se onda ne bi trebale učiti. (I: 3.4)

4. Putopisno-geografski zapisi: Postoje zapisi avanturista, misionara i putopisaca koji opisno pokazuju nemogućnost urođenih ideja. (I: 3.5)

5. Vaspitno-autoritativni: Pokazuje nam da je znanje nametnuto spolja, jer da su ideje urođene, one se ne bi morale predavati tradicijom. (I: 3.6)

6. Bog: Mnogi narodi imaju drugačije shvatanje božanskog, a neki ni nemaju. Da su ideje urođene, svi bi spoznali hrišćanskog Boga (kroz Lokovu perspektivu). (I: 3.7)

Sekundarni:

1. Vizuelno-čulne komponente i poredbe sa Razumom. (I: 1; 2)

2. Učenje o porijeklu ideja uopšte: iz iskustva. (I: 4.1)

Ovi argumenti nam pokazuju da Lok urođene ideje shvata kao *aktuelne*, to jest, uvijek prisutne u umu. Upravo u takvom shvatanju se nalaze i svi argumenti koji uvijek upućuju na ono vanjsko ili spoljašnje. Takođe, aktuelno upućuje na ono vidljivo, koje je upravo osnovna stvar za čulno. Zbog karaktera pozicije i datih argumenata ovo je eksterna kategorija po kojoj se donose sve konkluzije.

II (Lajbnic)

Urođene ideje postoje zašto što imamo unutrašnje primjere koji to potvrđuju. Ovo su dati interni argumenti:

Primarni:

1. Matematika: Principi matematike nisu od čula, oni su direktni proizvod razuma, to jest, pojavljuju se kao urođeni principi *a priori*. Nije ih potrebno izvoditi iz iskustva. Dodatni primjer je *anamneza* ili sjećanje, koje je dato kod Platona. (II: 3)

2. Predispozicije i virtualno: Ljudsko biće može posjedovati neke principe u sebi a da ih nije ni svjesno, pa čak ih ni ne biti svjesno za čitav život. Mogu se imati predispozicije koje se nikad ne ostvare, jer potencija ili virtualno nije aktuelizovano. (II: 1)

3. Sklonost i instinkt: Ideje nisu nešto što dobivamo iz spolja, već ih imamo kao takve. One su date kao sklonosti razuma, ili kao instinkt koji je već u nama prisutan. (II: 2; 4)

Sekundarni:

1. Sistem: Unutra sistema, koji je interan po karakteru, sve mora biti u skladu. Dakle, ukoliko su monade čista zatvorena unutrašnjost, onda i urođene ideje

moraju biti takve. (II: 1)

2. *Nisi ipse intellectus*: „Osim samog razuma“, jer razum ima u sebi sve ono što mu je potrebno da bi ostvario svoje sposobnosti, čak iako iskustvo dobija izvana. (II: 4)

Ovakvi argumenti nam pokazuju da Lajbnic urođene ideje/principe shvata *virtualno*, to jest, kao ono što je tek moguće u ostvarenju. Principi virtualno postoje, da bi se kasnije po mogućnosti aktuelizovali. Ova virtualnost je interna, jer da nije čovjek ništa ne bi mogao aktuelizovati, ili iz potencije ostvariti kao manifestaciju. Dakle, Lajbnicovi argumenti su internog karaktera, pa se tako donose sve konkluzije.

III

Zaključujemo da argumenti koje nude Lok i Lajbnic upućuju na dva nespojiva oblika. Lokovi argumenti su izrazito spoljašnjeg karaktera, jer on urođene ideje/principe posmatra kao *aktuelne*. Aktuelna ideja je kao i svaka čulna ideja ili opažaj (npr. ideja boje). Ona je prvenstveno eksternog karaktera. Lajbnicovi argumenti su internog karaktera pa bili primjeri i spoljašnji (npr. švedski mladić). On urođene ideje posmatra kao *virtualne*, odnosno, potencijalne za aktuelizaciju. Principi imaju mogućnost da se pojave, ali nije nužno da se uopšte pojave u razumu kao jasni i aktuelni. Sve postavke koje izvodi su internog karaktera, kao što je predispozicija, sklonost, instinkt, sposobnost, virtualnost. Ove postavke su uvijek internog karaktera. Dakle, argumenti nas upućuju na stavove koje smo razgradili kao oblike eksterno-interno. Takvi stavovi međusobno nisu spojivi sa bilo kojim argumentima ili dokazima, jer su oni uvijek na strani ili eksternog ili internog oblika.

Literatura

- Biddle, J. C. (1976). *Locke's Critique of Innate Principles and Toland's Deism*. *Journal of the History of Ideas*, 37(3), 411-422. doi:10.2307/2708806.
- Delez, Ž. (2018). *Nabor: Lajbnić i barok*. Beograd: Fedon.
- Delez, Ž., Parne, K. (2009). *Dijalozi*. Beograd: Fedon.
- Gorham, G. (2002). *Descartes on the Innateness of All Ideas*. *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 32, No. 3, 355-388.
- Greenlee, D. (1972). *Locke and the Controversy over Innate Ideas*. *Journal of the History of Ideas*, 33(2), 251-264. doi:10.2307/2708872.
- Lajbnić, G. (1995). *Novi ogleđi o ljudskom razumu*. Beograd: BIGZ.
- Lamprecht, S. P. (1927). *Locke's Attack Upon Innate Ideas*. *The Philosophical Review*, 36(2), 145-165. doi:10.2307/2178895.
- Leibniz, G. (1765). *Oeuvres philosophiques latines & franoises de feu Mr. de Leibniz*. Amsterdam; Leipzig: Chez Jean Schreuder.
- Leibniz, G. (1980). *Izabrani filozofski spisi*. Zagreb: ITRO Naprijed.
- Locke, J. (1741). *An essay concerning human understanding : in four books*. London: Printed for C. Hitch ... J. Pemberton ... J. Beecroft ... S. Symon ...
- Lok, Dž. (1962). *Ogled o ljudskom razumu I-II*. Beograd: Kultura.
- Rogers, G. A. J. (1979). *Locke, Newton, and the Cambridge Platonists on Innate Ideas*. *Journal of the History of Ideas*, 40(2), 191-205. doi:10.2307/2709148.
- Savile, A. (1972). *Leibniz's Contribution to the Theory of Innate Ideas*. *Philosophy*, 47(180), 113–124. doi:10.1017/s0031819100040857.
- Vanzo, A. (2018). *Leibniz on Innate Ideas and Kant on the Origin of the Categories*. *Archiv Für Geschichte Der Philosophie*, 100(1), 19–45. doi:10.1515/agph-2018-0002

**EXTERNAL AND INTERNAL ARGUMENTS AS EVIDENCE
OF INNATE IDEAS: A STUDY OF THE WORK OF
JOHN LOCKE AND GOTTFRIED LEIBNIZ**

Srećko Kovačević

Banja Luka

srecko_stc@yahoo.com

***Abstract:** In this paper, we analyse the problem of innate ideas through the binary form of external-internal. An argument is external if it points to an external entity and is based upon it. On the other hand, an argument is internal if it is based on an internal position. The analysis of *An Essay Concerning Human Understanding* and *New Essays on Human Understanding* presents the respective arguments and examples offered by John Locke and Gottfried Leibniz regarding innate ideas. This position offers a different view of their attitude or initial points, by which they defend their philosophical attitudes. In addition, the paper raises the question of the importance of an argument for a particular claim. If the claim is an external form, each argument offered becomes part of the external claim, and the opposite is true for the internal form. The analysis shows that Locke's and Leibniz's arguments cannot be reconciled, precisely because they belong to only one of the given forms (external or internal).*

Key words: *innate ideas; external; internal; argument; Understanding.*